

Mirzə Kazım bəy – 220**Dərbəndli alim -
Mirzə Kazımbəy**

Mirzə Kazım bəy (rusca Aleksandr Kazimoviç Kazımbek) (22 iyul, 1802, Rəşt – 27 noyabr, 1870, Sankt-Peterburq) əsl adı Məhəmməd Əli Kazımbəy olmuş azərbaycan əsilli rus şərqşünası, tarixçi, türkşünas və filoloqu. Rusiya Elmlər Akademiyasının ilk azərbaycanlı üzvü olub.

Atası Məhəmməd Qasım Kazımbəy Dərbəndin (o vaxtlar Azərbaycanın Quba xanlığının tərkibində olmuş, sonralar Rusiya imperiyasına birləşdirilmişdir) tanınmış ruhani şəxslərindən olmuşdur.

Məkəyyə həcc ziyarətindən qayıdarkən atası Məhəmməd Qasım Kazımbəy Rəşt şəhərində (İndiki İran İslam Respublikasının Gilan vilayəti) yerli hakim Bağır xanın qızı Şərafnisə xanımla evlənir. Mirzə Kazım bəy məhz bu şəhərdə anadan olur. Bir qədər sonra atası Dərbəndə qazi təyin olunur və ailəsi ilə bu şəhərə köçür. Kazımbəy İslam dininin əsasları, Azərbaycan və fars dillərini kamill şəkildə öyrənməklə yanaşı rus, türk və ərəb dillərinə də mükəmməl şəkildə yiyələnir. Cəmi 17 yaşında isə “Ərəb dilinin qrammatikası” adlı kitabını yazır. Atası isə oğlunun ruhani olmasını və İran və Ərəbistana dini təhsil dalınca getməsini istəyir. Lakin 1820-ci ildə Məhəmməd Qasım Kazımbəy İran leyhinə cəsusluq fəaliyyətində suçlanır, bütün dini rütbələrindən məhrum edilir və xanımla birgə Həştərxana sürgün edilir.

Hələ Dərbənddə yaşadığı dövrdə tez-tez sotland dini missionerlər ilə görüşür və onlarla saatlarla davam edən müzakirələr aparır. Bu müzakirələr gənc Kazımbəyi Xristian dinin əsaslarına dair mütəmadi suallara yönəldirir və o xaçpərəstlik haqqında daha geniş məlumat əldə etmək məqsədilə yehudi və ingilis dillərini öyrənməyə başlayır. Və cəddi götür-qoydan sonra bu dini qəbul etmək qərarına gəlir. Bu hadisə onun ailəsi ilə mürasibətlərinin pozulması ilə nəticələnir. Buna baxmayaraq, sonralar Kazımbəy XIX əsr Qərb fəlsəfə düşüncəsində hakim olan İslam dinin sosial inkişafa maneə olması fikirlərinə qarşı çıxaraq İslamın belə qəbul olunmasına etiraz edir.

O, əsərlərində Nizaminin, Xaqəninin, A.Bakıxanovun, M.F.Axundzadənin yaradıcılıqlarını yüksək qiymətləndirmişdir.

Kazımbəy bir sıra tarixi mövzularda kitabların müəllifidir. Türk dilində yazdığı “Əs-səb əs-Səyyar” (Yeddi planet) əsəri Kırım xanlığının 1466-1737-ci illər aralığında tarixi haqqındadır. 1841-c ildə qələmə aldığı “Uyğurlar” əsərində isə qədim uyğurların tarixi haqqında dəyərli elmi məlumatlar verir. O həmçinin, Məhəmməd Əvabinin “Dərbənd-namə” əsərini (XVII əsr Dağıstan tarixi haqqında əsər) ingilis dilinə tərcümə edir və 1856-cı ildə nəşr etdirir. Ən böyük tarixi əsəri isə 1865-ci ildə nəşr olunmuş “Bab və Babilər: 1848-52-ci illər İranda Dini və Siyasi Təlatümlər” əsəridir. Digər əsərləri isə başlıca olaraq İslam tədqiqatları mövzusunda ol-

muşdur: “Qurani-Kərimdə ahənglik” (1859), “Müridlik və Şamil” (1859), “İslam tarixi” (1860) və başqaları.

Kazımbəy dilçiliyə xristianlığa dair əsərlərin şərq dillərinə tərcüməsi ilə başlamışdır. Sonradan fransız, alman və tatar dillərini də öyrənir. 1825-ci ildə təhsilini davam etdirmək üçün Böyük Britaniyaya, Londona dəvət olunur. Lakin rus hakim dairələri bu təklifin həyata keçməsinə imkan verirlər. Bunun əvəzində Rusiya İmperiyasının xüsusi sərəncamı ilə Kazımbəy Omska tatar dili müəllimi olaraq göndərilir. Bu zaman Kazanda xəstəliyə tutulması səbəbindən Omska gedışı təxirə salınır və o heç vaxt bu şəhərə getmir. Kazanda olarkən Kazımbəy Karl Fuks adlı tarixçidən Kazan universitetində ərəb və fars dillərindən dərs demək təklifini alır. 1828-ci ildə Britaniya Kral Şərqşünaslar Cəmiyyətinə üzv və Kazan universitetində yenicə yaranmış “Türk dilləri” fakültəsinə rəhbər təyin olunur. 1835-ci ildə isə Rusiya Elmlər Akademiyasına müxbir üzv seçilir. 1839-cu ildə Demidov Mükafatına layiq görülmək “Türk-tatar dillərinin qrammatikası” adlı fundamental elmi monoqrafiyasını yazır. Qeyd etmək lazımdır ki, o dövrlər Rus imperiyasında əksər türk dilləri “Tatar” və ya “Türk-tatar” adlı vahid dilin ayrı-ayrı dialektləri kimi qəbul olunurdu. Bu əsərdə Kazımbəy osmanlı və digər türk dillərinin və ya o zaman deyildiyi kimi dialektlərinin fonoloji, morfoloji və sintaksis təhlil və müqayisəsini aparır. Əsər 1846-cı ildə ikinci dəfə nəşr olunur və Qərbi Avropada türk dilləri barəsində ən zəngin elmi mənbə kimi geniş marağa səbəb olur. 1921-ci ildə Jan Denin “Türk dilinin qrammatikası” (Osmanlı dialekti) əsərinin nəşrinə qədərki dövrdə Avropa universitetlərində əsas istinad ədəbiyyatı olaraq istifadə olunmuşdur. O, Britaniya, Danimarka, Fransa, Amerika Birləşmiş Ştatlarının bir çox elmi cəmiyyətlərinə üzv seçilmişdir.

1849-cu ildə Kazımbəy Sankt-Peterburq universitetinə yenicə açılmış “Şərq dilləri” fakültəsinə dekan göndərilir. 1863-cü ildə isə burada “Şərq tarixi” kafedrasını təsis edir.

Məkəyyə həcc ziyarətindən qayıdarkən atası Məhəmməd Qasım Kazımbəy Rəşt şəhərində (İndiki İran İslam Respublikasının Gilan vilayəti) yerli hakim Bağır xanın qızı Şərafnisə xanımla evlənir.

Mirzə Kazım bəy məhz, bu şəhərdə anadan olur. Bir qədər sonra atası Dərbəndə qazi təyin olunur və ailəsi ilə bu şəhərə köçür. Kazımbəy İslam dininin əsasları, Azərbaycan və fars dillərini kamill şəkildə öyrənməklə yanaşı rus, türk və ərəb dillərinə də mükəmməl şəkildə yiyələnir. Cəmi 17 yaşında isə “Ərəb dilinin qrammatikası” adlı kitabını yazır...

1868-ci ildə rus elmi dairələrində Türküstanın etnoqrafiyası, lingvistikası, numizmatika və epiqrafiyasının öyrənilməsinə yönələn akademik hərəkətə başlayır. Lakin dahi alimin ölümü ona ən böyük arzusu, mənsub olduğu və həmişə sadıq qaldığı türk millətinin həyatı əhəmiyyətli vahid elmi-mədəni dəyərlər külyahesini həyata keçirməsinə imkan vermir.

Altmış səkkiz yaşında Sankt-Peterburqda dünyasını dəyişən böyük alim bütün dünyada Şərqşünaslıq elminin banisi kimi hər zaman elmi irsi dəyərləndirilir, xatırlanır və hörmətlə yad edilir.